

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Deniz Taşımacılığına Dair Bazı Hukuki Terimler ve Düzenlemeler*

Fethi Gedikli**

In this essay, a few concepts and practical rules that governed Ottoman marine system in the 17th and 18th centuries will be briefly explained. This article focuses on the relations among the joint ownership of ships, ship construction, captains (reisler), ship-boys (tayfalar) and ship-owners as well as on those themes that have been least treated until now, such as the division of the profits of a ship's journey and the ship permit (izn-i sefine). The study makes a research for the first time on a few institutions and concepts, brings forward certain questions and gives some new information regarding the classical marinership in the Ottoman State. The conclusions of the essay are not based on the theoretical knowledge but indeed on the courts registers, hence practice. A few interesting points about the sea trade and transportation are made available to the readers; new data concerning the topic are given; and a few unreadable or unclear concepts are also brought to the attentions of the researchers.

Key words: Ottoman maritime system, reis (captain), tayfa (crew), izn-i sefine (ship's permit)

Giriş

Bu makalede temas edeceğimiz hususlar gemi sahipliği (ortak sahipliği), gemi yapımı, kaptanlar (reisler), yoldaşlar (tayfalar) ve gemi sahipleri arasındaki münasebetler, gemi seferi kazancının paylaşımı, izn-i sefinedir. Bu hususlar bugüne kadar pek az ele alınmıştır; bu bakımdan, bizim çalışmamız ilk denemelerden biri olmaktadır. Buna rağmen bazı kurum ve kavramları ilk defa araştırma nesnesi haline getirmekte ve bu arada bazı sorunlar ortaya çıkarmakta, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem gemiciliği için bazı yeni bilgiler getirmektedir. Konu, bizim fırsat bulamadığımız, mevcut çalışmanın ele aldığı dönemden evvelki ve o dönemle çağdaş diğer deniz taşımacılığının bulunduğu yerlerle mukayeseli

* Bu çalışmanın ilk şekli XIII. Türk Tarih Kongresinde (4-8 Ekim 1999 Ankara) tebliğ olarak sunulmuştu.

** Doç. Dr., M.Ü. Hukuk Fakültesi Eski Öğretim Üyesi.

olarak incelenebilse ilginç verilerle karşılaşılabildi. Diğer yandan, bu geniş konunun bazı yönlerine daha önce temas etme imkanı bulduğumuzu¹ ve ileride yeniden konuya dönebileceğimizi ümit ettiğimizi belirtmek isteriz.

Çalışmamız esas olarak Galata ve Tophane Şer'iyye Sicillerinden derlenen malzemeye dayandırılmakla birlikte 1819 numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilline ve ayrıca BOA'ndeki Atik Şikayet Defterleri, Mühimme Defterleri ve Kamil Kepeci gibi bazı tasniflerdeki kaynaklardan da istifade edilmiştir. Galata ve Tophane Şer'iyye Sicillerinin gemiciliğin bütün yönleri bakımından, bu arada hem sivil, hem de askerî denizcilik bakımından da çok zengin bilgiler ihtiva ettiği dikkati çekmektedir². Gerçekten de Halil İnalcık, Galata Şer'iyye Sicil defterlerinin Osmanlı deniz ticareti, ihraç ve ithal edilen emtia ve yükler bakımından olduğu gibi, mudârebe sözleşme ve davaları, paylı gemi sahipliği, reisler ve gemi sahipleri gibi hukukî görünümleri bakımından da önemli belgeleri ihtiva ettiğine vaktiyle işaret etmişti³. Aynı görüşler Tophane'ye ait defterler için de geçerlidir.

Osmanlı mahkeme kayıtlarında çekeleve, şayka, karamürsel, kancabaş, burtun, kalyon, kadirga, firkate, pereme vs.⁴ diye birçok gemi cinsi adı geçmektedir ve bunlardan çok çeşitli sebeplerle bahsedilmektedir. Bu kayıtlarda en başta satış işlemleri, birlikte gemi inşası, mevcut bir gemiye ortak olmak, gemi sahipleri ile kaptanlar, kaptanlar ile gemiciler arasındaki ihtilaflar, kaptanların sorumluluğu, gemilerin karşılaştığı kazalar sebebiyle ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözmek veya ilerde çıkabilecek herhangi bir ihtilaflı baştan engelleyebilmek için varılan anlaşmayı yetkili bir makama (*kadı*) tasdik ettirmek vb. gibi hususlar yer almaktadır. Kayıtlarda, Osmanlı Devletinin çeşitli limanlarından, mesela Mısır'daki İskenderiye ve Dimyat iskelelerinden, Abaza vilayetinden, Kefe'den Sinop'tan ve Sa-

Not: Metin içindeki (...) işareti bizim çıkardığımız kısımları, ... işareti ise okunamayan kısımları göstermektedir.

- ¹ Gemi ticaretinin karşılaştığı riskler ve finansmanı yolları için bkz.: Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, sh.237-260.
- ² Mesela, Galata, nu. 38, v. 88-4'deki bir belgede Osman b. Mehmed adlı bir kimse (kürekçi), 1024 senesinde ihracı ferman olunan donanma-yı hümayun gemilerinde hizmet etmek için Yusuf Reis b. Mehmed adlı "mukaddem" in elinde olan miri akçeden kürek bedeli olarak 1 300 akçeyi aldığını ikrar etmişti. Başka bir belgede (Galata, nu. 191, s. 708-1) Hâssa reislerinden Galatada Cami-i Kebir mahallesinde sakin olan Mustafa Reis b. Hasan, Haleb'den gelen Mehmed b. Murad'ı reis olduğu kadirgada kürek çeküp derya seferine bile seferlemek için ecir (işçi) tutmuş ve ücret olarak miri akçeden 800 akçeyi peşin olarak ödemişti (evasıtı Muharrem 1015) Sicillerde, bunlar gibi, kürek bedeli ile ilgili birçok belge daha vardır.
- ³ Halil İnalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", *Première Rencontre Internationale sur l'empire Ottoman et la Turquie moderne*, der. E. Eldem, (l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes), İstanbul 1991, s. 72.
- ⁴ İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri* (Bilge Yayın Habercilik, İstanbul 2005, 461 s.) kitabında Osmanlı donanmasında kullanılan kürekli ve yelkenli gemilerin özelliklerini ve asli görüntülerini vermektedir.

kız'dan, Tuna limanlarından İstanbul'a zahire ve muhtelif ticaret eşyasıyla beraber yolcu taşıyan gemilerden de söz açılmaktadır.

Defterlerde gemi (*sefine*) ve gemi aletleri satışına dair de birçok bilgi yer almaktadır. Bunlar incelenerek gemilerin alıcıları ve satıcılarının kimlikleri, dinleri, alıcı ve satıcıların sayısına bakarak belli bir geminin sahiplerinin kaç kişi olduğu, gemilerin niteliği, büyüklüğü, küçüklüğü, gemilerde bulundurulmuş âlât ve esbâb ve fiyatları hakkında çok kıymetli bilgiler elde etmek mümkündür. Aynı bir çalışmanın konusu olabilecek bu mevzuya araştırmacıların dikkatini çekmek amacıyla burada birkaç satış olayını özetleyerek kısaca temas edeceğiz. Bunlardan birinde İstinye nahiyesinde bulunan Yeniköy'den Hacı Osman Reis çekeleve gemisini Giresunlu Ali Reis'e 70 000 akçeye satıp teslim etmişti. Ancak Osman Reis üç seferde ve değişik işlemlerle satış bedelinin takriben yüzde altmış kadarını (40 000 akçesini) tahsil etmeyi başaramış; Giresunlu Ali Reis'in üzerinde hâlâ 30 000 akçe alacağı kalmıştı⁵.

Başka bir kayıt, Kefeli Serkis Reis'in "şayka"nın yetkisiz şekilde oğlu tarafından satılmasıyla ilgilidir. Nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Kefe, Kırım yarımadasında XVII. ve bilhassa XVIII. yüzyılda çok önemli bir liman şehri ve ticaret merkeziydi. Serkis Reis oğlu Şehri'nin Yusuf Reis'e 92 000 akçeye sattığı şaykasını geri alacakken, Yusuf Reis satış bedelini 8 000 akçe daha artırarak ondan satışa izin vermesini talep etmiş ve Serkis Reis de ilave bedelini alıp satışa icazet vermişti⁶. Böylece satış bedeli 100 000 akçeye yükselmişti. Yine İzmir'de mültezim olan bir Yahudi, ortaklarıyla birlikte sahip olduğu bir şaykayı satmıştı⁷. Yeniçeri olduğunu iddia eden bir gümrük emininin, 20 000 akçeye satılan bir gemiden⁸, bir masdariyye emininin ise şayka satışından gümrük talep etmesi münasebetiyle bazı gemi satışları mahkeme defterine kaydedilmişti⁹. Yukarıda belirtildiği gibi, satışa gemilerle birlikte veya onlardan müstakil olarak gemi aletleri de konu oluyordu. Bir olayda on buçuk kantar gemi âlâtı satılmış ancak bunların neler olduğu belirtilmemişti¹⁰.

⁵ Galata Mahkemesi, nu. 45, V. 63a.

⁶ Galata Mahkemesi, nu. 45, v. 69. (H.1208 / M.1794).

⁷ Galata, nu. 25, s. 21-5.

⁸ Galata, nu. 25, s. 102-5.

⁹ Galata, nu. 25, s. 119-5: Fahrü'l-eşbah Lütfi Reis b. Derviş, bilfiil Acemioğlanı zümresine ket-huda olan ve fahrü'l-akran Ömer Beşe b. Abdülmennan'a 16 zira şaykasını içinde olan âlât ve esbâbı ile beraber 30 000 akçeye satıp parasını tamamen almıştı (4 Ramazan 1008 / 24 Ekim 1599).

¹⁰ Galata, nu. 191, s. 512-2. Diğer bir kayıta, Pavlo v. Kimyan adlı Efrençî maliki olduğu on buçuk kantar gemi âlâtını Mısır'ın meşhur limanı İskenderiye'de satması için Memi Reis b. Abdullah'a vermiş, ardından da evahir-i Safer 1018 / Mayıs 1609'da Tomzaki v. Paško adlı tercümanı mahkemede anılan 15 kantar gemi âlâtının akçasını davaya, kabza ve isale ve bunların gerektirdiği işleri yapmaya vekil olarak tayin etmişti. Ancak, bir belgede bu gemi âlâtı

I. Ortak Gemi Sahipliği

Söz konusu kayıtlar incelendiğinde, birçok geminin iki veya daha fazla sayıdaki kimse tarafından yarı yarıya (münâsafeten) veya dörtte bir hisselerle iktisap olunduğu ve işletildiği, böylece bunlarda bir ortak mülkiyet ilişkisinin varlığı müşahade edilmektedir. Gemilerin ortak mülkiyete konu olması, onların pahalı bir yatırımı gerektirmesi¹¹ sebebiyle olduğu kadar riskin dağıtılmasıyla da ilgili olabilir. Gemi işletmesinin de çoğu zaman birçok kimseden toplanan paralarla gerçekleştirildiği bu belgelerden kolayca anlaşılmaktadır. Nitekim, gemi reislerinin seyrek olmayan bir şekilde karz, mudarebe ve sermaye yoluyla anapara toplayıp ticaret yapmaya çalıştıklarına başka bir çalışmamızda genişçe temas edilmişti¹².

Gemi malikleri dinî aidiyetleri bakımından ele alınacak olursa hem zimmi statüsünde bulunan Hristiyan tebanın, hem de Müslüman kesimin bu sektörde neredeyse birbirine yakın ağırlıkta yer tuttukları gözlenmektedir. Gayrimüslim unsurlar arasında Yahudilerin nadiren bulundukları göze çarpmaktadır¹³. Buna karşılık Müslüman kesim içinde Arapların dikkate değer ölçüde yer aldığı müşahade edilmektedir.

XVI. ve XVII. asırda gemilere genellikle iki veya daha fazla kimsenin birlikte malik oldukları belirtilmişti. Ancak bir kişinin mülkiyetinde bulunan gemiler de az değildi. Bir şahsın mülkiyetinde bulunan gemiler için söylenecek çok fazla bir şey yoktur; bu kişi özel mülkiyet haklarının tümünü bu gemi üzerinde istimal edebilirdi. Gemiye tek başına sahip olan kimse, gemisini ya kendisi reis olarak kullanmış veya ona birisini reis olarak tayin ederek işlemlerini sağlamıştı.

Bir gemiye iki şahsın iştiraken sahip olması halinde gemi genellikle bunlar arasında eşit iki hisseye¹⁴ bölünmüştür. Ancak gemideki ortaklık ilişkisi bazen

dört büyük demir, bir küçük sandal demiri ve üç ... ve sagir ve kebir beş yelek ve iki ... ve iki bayrak ve bir kazgan ve iki sahan olan teknil âlât şeklinde sayılmaktadır (Galata, nu. 40, v. 20b-2).

¹¹ Bkz. yukarıda not. 5.

¹² Bkz. yukarıda not 1.

¹³ Galata, nu. 191, s. 409-2'de Bayram v. İsak adlı bir yahudinin Üsküdar'a bağlı Şile sakinlerinden Pereşkova v. Doşor nam zimmiden 20 zira bir şayka dava etmişti. Anlatımına göre Marmara adası sakinlerinden Yanaki adlı zimmiye 20 zira şayka bina ediversin diye 49 000 akçe vermiş, Yanaki gemiyi yaptıktan sonra ancak teslim edemeden ölmüş, varisi olmadığından beytülmal emini olan Ömer Subaşı gemiyi miri için alıp alelacele ahara satmıştı. Halen gemisini Pereşkova elinde bulan yahudi bu sebeple onu dava ediyordu. Pereşkova ise geminin Terandefil'e ait olduğunu ve nısfını kendisinin ondan 17 500 akçeye satın aldığını iddia etmişti. Ancak şahitler Yahudi lehine tanıklık ettiğinden gemi Yahudiye hükmedilmişti (evaili Cemaziyelevvel 1009 / Kasım 1600). Hükümde geminin yarısının Yahudiye ait olduğu yazılıysa da bağlamına bakıldığında bunun zuhul eseri olduğu anlaşılıyor.

¹⁴ Mesela böyle bir örnek için bkz. Galata, nu. 50, v. 7b-4. Orada iki şahıs 18 zira büyüklüğündeki bir şaykada, eşit seviyede ortak (ale's-seviyye şirket) idiler.

üçte bire üçte iki de olurdu¹⁵. Hatta bir gemide daha başka türlü ikili ortaklıkların tesis edilmesine engel herhangi bir şey söz konusu değildi.

Bir gemiye ikiden fazla şahsın ortak olduğu bazı durumlarda bu gemi belli adet paylara bölünmüş kabul edilerek her bir ortağın gemide kaç paya sahip olduğu belirtilmektedir¹⁶. Nitekim, gemiler bütün olarak satıldığı gibi, gemi payları da satışa konu oluyordu. Hatta daha geminin yapımı tamamlanmadan gemideki hissenin satışı ile de karşışlamak mümkündür¹⁷.

Ortak mülkiyette bulunan bir geminin işletilmesi tabii ki ortakların rızasıyla olabilir. Konunun yer aldığı bir hadise mahkeme defterine aşağıdaki gibi kaydedilmişti. Bir zahire gemisi reisi karamürsel demekle maruf olan zahire gemisinde ortak olduğu adam ile daima mahmiye-yi Kostantiniyyeye zahire getire geldiğini, bilhassa halen şehirde zahire açısından külli muzayaka olmasına rağmen, şerikinin kendisiyle sefere gitmeyip gemiyi Galatada bağlamak istediğini, sebebinin sorulmasını talep etmişti. Ortağı "halen bir miktar hasta olup sefere gitmeğe iktidarım olmaduğuna binaen gitmeyüb gemiyi Galatada bağlamak murad

¹⁵ Galata, nu. 191, s. 727-5'deki kayda göre, Selanik sakinlerinden Yehudzade(?) diye maruf el-Hacc Ahmed Beğ b. el-Hacc Mustafa adlı bir "racil" mahkemede Gelibolu sakinlerinden Hasan Reis b. Hüseyin karşısında şunları demişti: Karamürsel denilen 16 zira sefinenin ve aramızda ilm-i şer'î ile malum cümle âlâtının sülüsü benim mülküm, sülüsânı ise Hasan Reis'in mülkü idi. Şimdi ben sefinede ve aletlerinde olan sülüs hissemi Hasan Reis'e 100 000 akçeye satıp paramı aldım. Yalnızca sülüs gemi ve âlâtının 100 000 akçe gibi değme geminin tüm değerinden yükseğe satılmış olması ilgi çekicidir; burada değeri yükselten belki âlât olabilir fakat bunu bilebilmek için âlâtın dökümünün yapılmış olması gerekirdi.

¹⁶ İki den fazla kimsenin ortak olduğu gemilerle ilgili bazı örnekler şunlardır: Galata, nu. 16, v. 31a-1 (s. 61)'ye göre, Marmara adasından Kosta v. Miha1, Petro v. Dimitri'den 27 zirâ bir gemi iştirâ ettiğini ve adlarını andığı zimmilerin bu gemide kendisiyle müsterek olmağa talip olduklarını, zikr olunan gemi 15 hisse olmak üzere her birinden biner akçe aldıktan sonra mezbûrları gemiye ortak ettiğini bildirmişti. Hâlen geminin 1 hissesi Kosta'nın, kalan on 14 hissesi zikr olunan 14 kişinin mülkü olmuştu. Ortakların tümü ittifakla Petro v. Dimitri'yi gemiye reis atamış, Petro da reisliği kabul etmişti [12 Receb 999 / 6 Mayıs 1591] Ayrıca bir peremede 5 000 akçeye bir hisse satıldığına dair bkz. Galata, nu. 25, v. 13b-5. Yine bir karamürsel gemisi dört kişinin ortak malıydı: Galata Mahkemesi, nu. 45, v. 23a: "Fellah taifesinden Yunus b. Ebû Zeyd ve Mes'ud b. Merzuk ve Cum'a b. Süleyman nam kimesneler meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımu't-tevkîrde Süleyman Reis b. Mehmed mahzarında her biri ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp mezbur Süleyman ile bizim cümlemiz beyninde ale'l-iştirakı's-sevî mülkimiz olan karamürsel ta'bîr olunur 24 zira' mülk sefinemizde merkûm Süleyman'ı reis nasb u ta'yin idüp sefine-i mezkûreyi eyne mâ yeşâ sefer itmek üzere yedine teslim idüp ve sefine-i merkûmenün ba'de'l-amel hasıl olan gallesinden merkûm Süleyman hisse-i riyâsetini alduğundan sonra bakîsi dördümüz beyninde bi's-seviye taksîm olup her birimizin hisselerimizi def' u teslim itmek üzere mu'âhede eyledük didüklerinde mukırrûn-ı merkûmûn minvâl-i muharrer üzere cârî olan ikrârâtını el-mukarrun lehû el-mezbûr Süleyman Reis vicâhen tasdik itmeğın mâ huve'l-vâkı' gibbe't-taleb ketb olındı tahrîren fî yevmi's-sâbi' min şehri Rebî'ul-âhîr li sene semân ve işrîn ve elf. (1618). Şuhûdü'l-hâl: Yusuf b. Abdünnebi, Ebû Zeyd b. Sa'îd, Şaban b. Hamza, Ramazan b. Zekerıyya, Lutfullah b. Mustafâ ve gayruhum".

¹⁷ Galata, nu. 25, s. 149-2.

itmiş idim ba'de'l-yevm mezbur el-Hâc Ali sefine-yi merkume ile sefer eylesün mani' değilim" demişti¹⁸. Belirtelim ki, gemi ortakları açıkça birbirlerini vekil olarak yetkilendirmemişlerse birbirlerinin vekili olarak hareket edemezler¹⁹. Burada söz konusu olan ortaklık, İslam hukukundaki şirket-i mülk (mülk şirketi: ortak mülkiyet) bugünkü hukukumuzdaki yaygın terimlerle müşterek mülkiyet ve iştirak halinde mülkiyet dediğimiz türdendir. "Şirket akdi"nden ayrı olarak "şirket-i mülk", Mecellede (md. 1045) satın alma, bağışlamayı kabul gibi mülkiyet sebeplerinden biriyle hâsıl olur, diye tanımlanmıştır. Mülk şirketinde ortaklardan her biri diğerinin hissesinde yabancıdır. Birisi diğerinin vekili değildir. Bu sebeple, birinin izni olmadıkça diğeri onun hissesinde tasarruf edemez (Mecelle, md. 1075).

Gemiler bir sermayedarın parasıyla bir şahsın mülkiyetinde olmak üzere inşa edildiği gibi, ufak veya büyük sermayelerini bir araya getiren şahıslarca da yaptırılabilirdi²⁰. Mesela Aişe Sultan bt. merhum Murad²¹ tarafından 10 yük akçe sarf edilerek Sinop'ta yaptırılan 33 zira bir kalyon gemisi tek bir sermayedarın yaptırdığı gemiye örnektir. Aişe Sultan daha sonra kalyonun yarı hissesini beş yük akçe mukabelesinde devretmişti²². 33 zira bu kalyona önemli bir meblağ harcadığı dikkati çekmektedir. Kayıtlar arasında Amasra kazası Tekyeönü'nde ortak yaptırılan 26 zira bir karamürsel gemisine de rastladık²³. Bazen iştiraken bina olunan gemilerde ortaklardan birinin hissesinden fazlasını tasarruf etmesiyle gemi iştirakçuları arasında uyuşmazlıklar çıkmaktaydı²⁴.

20 Safer 968 / 10 Kasım 1560 tarihli bir Mühimme kaydından anlaşıldığına göre padişah izni olmadan gemi inşa ettirmek yasaktı²⁵. Bunun ne derece katı uygulandığı bir yana, gerekçesi gemi sayısını bilmek olduğu kadar vergi kaybını

¹⁸ Galata, nu. 191, v. 205b-1 (s. 410-1).

¹⁹ Ebussuud Efendi, *Fetava-yı Ebussuud*, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, No: 223, Kitabüşşerike, v. 106a: "Zeyd ile [Amr] bir mülk gemide şerik olsalar mezbur gemide birbirinin vekili olur mu? el-Cevap: Olmazlar tevkil eylemicek". Ayrıca bkz. Mecelle, Kitabü'ş-şirket, md. 1075.

²⁰ Galata, nu. 191, 158a-3 (315-3).

²¹ Bu Aişe Sultan, Üçüncü Murad'ın (saltanatı 1574-1595) kızıdır.

²² Galata, nu. 25, s. 29-2. Başka bir gemi binası için bkz. yine Galata, nu. 25, s.56-3.

²³ Galata, nu. nu. 36, v. 106a-1.

²⁴ Mesela ortaklaşa malik olunan bir karamürsel gemisinde böyle bir ihtilaf baş göstermişti: Galata, nu. 25, s. 129-5 (H.1013 / M.1604).

²⁵ İznikmid kadısı İznikmid'de padişah emri olmadan bir geminin yapıldığını Dîvân'a arz etmiş bunun üzerine kendisine "Anda kasaba-i mezburede bilâ-emr bir gemi bina olunduğun bildürmüşsin. İmdi, buyurdum ki: Vusûl buldukda, ol gemiyi girift idüp ne asl gemi olduğun ve sahibi kimdür ve eni uzunı ne mikdardur? Mufassal yazup bildüresin", şeklinde bir cevap verilmiştir. Bkz. *3 Numaralı Mühimme Defteri*, (966 - 968 / 1558 - 1560) Özet ve Transkripsiyon, Ankara 1993, 1628 numaralı hüküm.

önlemek de olabilir²⁶. Ancak biz karşılaştığımız sicillerde padişah izni kaydına veya ona dair bir atfa tesadüf etmedik.

Bu noktada kayıtlarda sıklıkla karşımıza çıkan "gemi payı" terimi hususuna değinmek isteriz. Bu ortak mülkiyette olan geminin itibari olarak belli sayıda ki eşit kısımlara ayrılmış olmasını ifade eder. Bu paylar çeşitli değerlerde ve çeşitli sayılarda olabilirdi. Mesela bir gemi payı 1 000 veya 2 000 akçe değerinde olabilirdi. Öte yandan, bir gemideki gemi payları 4 pay olabileceği gibi 15 pay da olabilirdi. Bu, tamamen tarafların anlaşmalarıyla oluşturdukları bir durumdu. Gemi payı sahipleri geminin bir seferde topladığı kazancı, sefer sonunda payları oranında bölüşürlerdi.

Böyle itibari paylara bölünerek iştiraken malik olunan bir gemi için tipik bir örnek aşağıdadır: 13 Cumade'l-ula 1013 tarihinde kadiya müracaat eden Dimo v. Andon adlı bir zimmi beyanında, Mahmud b. Süleyman ile ortaklaşa yaptırdıkları, mellahın arasında çekeleve diye bilinen 16,5 zirâ gemiyi 5 pay itibar ettiklerini bildirmişti. 5 payın 2'si Mahmud'un, diğer 2'si de Mahmud'un kardeşi Mehmed'in mülkü idi. Baki kalan 1 payın yarısı Dimo'ya aitti, bu payın öbür yarısını ise gemide reis olan mutasarrıf alagelmekteydi. 'Mutasarrıf' sözü dikkat çekicidir ve burada gemide fiili kaptanlık yapmayı ifade etmektedir. Söz konusu geminin reisi Dimo olduğu için bu yarım pay da 'reislik hakkı' olarak onun tasarrufuna bırakılmıştı. Daha sonra Dimo, maliki olduğu yarım payı ortağı Mahmud'a 20 altına satıp semenini tamamen almıştı. Diğer yandan, riyaseti hasebiyle mutasarrıf olduğu yarım payı da artık gemide yeni reis olan Mahmud'a ferağ edip gemiyle ilişkisini kesmişti²⁷. Başka bir örnekte, karamürsel diye maruf bir gemi satın alarak ortaklaşa malik olan dört kişi, içlerinden birini ona reis tayin ederek sefer edeceği yerler bakımından onu tamamıyla serbest bırakmışlardı. Aralarındaki anlaşmaya göre, elde edilecek gelirden (*galleden*) önce "reislik hissesi" çıkarılacak, geriye kalan ise yine reis dahil olmak üzere ortaklar arasında dört eşit paya bölünüp paylaşılacaktı. Burada reisin "hisse-i riyâseti"nin ne miktar olduğu belirtilmemişse de, ilave bir veya yarım gemi payı olduğu tahmin edilebilir²⁸.

²⁶ Nitekim Trabzon 1819, v. 41a-5'deki kayıta böyle bir durumu görüyoruz: İskele emîni olan Gulâm-ı şâhî Alî Beg tâbî-i kazâ-yı Atina Laroz nâm karyeden Hamza ve Alî nâm re'isleri meclis-i şer'a ihzâr idüp eyitdi ki işbu mezkûrân re'isler hâliyâ birer gemi binâ idüp yevm-i tahvil ve târîhime düşen iskaryadka mahsûlünü virmezler diyü da'vâ itdükde... fi 18 Safer senesi 973 (14 Eylül 1565). Aynı kaydın başka bir türevi için bkz. Trabzon 1819, v. 41b-1.

²⁷ Galata, nu. 25 s. 55-4. Yine 17 Muharrem 1013 / 15 Haziran 1604 tarihli bir kayda (Galata, nu. 25 s. 55-4) göre Diminika Reis v. Manol bina ettikleri 22 zira şaykanın dörtte birinin Vari v. Faranguli'nin parasıyla yapıldığını, bu kısmın tamamen Vari'ye ait olduğunu mahkemede ikrar etmişti.

²⁸ Galata Mahkemesi, nu. 45, v. 23a. Yine Galata, nu. 13, s. 32-7'deki bir kayıta da "adat-ı kadime üzerine vaki' dümen hakkı"ndan söz edilmişti. Bazı vakalarda reislik hakkına hiç temas edilmeden gemi seferleri sonucunda hasıl olan kazanç yarı yarıya bölüşülüyordu. Mesela, Derviş Ağa b. Mahmud nam bevva-ı sultaninin ve-

II. Reisler ve Reislik

Reisler, bugünkü karşılığı ile gemi kaptanları "sıradan reisler" dışında kara reisi, ariyet reisi, sermaye reisi²⁹ ve reis-i sultani gibi ayrımlar içinde ele alınabilir. Bu reislik türleri hakkında bilgilerimizin şimdilik mahdut olduğunu belirtmeliyiz. Galataya bağlı Kapıdağı nahiyesine tabi Bandırma kasabasında ücretini alamayan bir kişinin şikayeti münasebetiyle söz konusu olan "kara reisliği", metinden anlaşıldığı kadarıyla gemi limana bağlı iken gerekli bakımının yapılması ve ona göz kulak olunması işini anlatmaktadır³⁰.

Mecellenin 812-813. maddelerinde tarif edilen ariyet, bir kullanma sözleşmesidir. Mecelleye göre, bir eşyayı ariyet alan, bedelsiz olarak onun menfaatına malik olur. Ariyet veren, kullanımdan sonra ariyet alandan ücret talep edemez. Ariyet, alan elinde emanettir. Kusursuz olarak telef veya zayi olsa yahut değeri eksilse tazmin etmek gerekmez. Oysa bizim burada sözünü ettiğimiz ariyet (veya ariyeti) reislik ile *Mecellenin* anılan maddelerinde tarif edilen ariyet kurumu arasında benzerlik kurmak kolay değildir, yani geminin ariyet reise, ariyet verildiğini söylemek ilk bakışta mümkün değildir. Kayıtlarda ariyet reislikle ilgili birçok belge³¹ mevcut olmasına rağmen, bunlarda ariyet reisliğinin ne olduğuna dair

kili, Şehzade Reis diye meşhur ve mütearif olan Mehmed Reis b. İbrahim ile müvekkilinin ber vech-i iştirak malik olub tasarrufında olan 32 zira' karamürsel demekle ma'ruf sefine ile dört def'a sefer idüb ba'de külli hesab 23.210 akçe faide hasıl olmuştur eyle olsa nisfı olan 11.605 akçe müvekkilimin hisse-yi şer'iyyesidir, deyip aliverilmesini istemişti. Reis de bunu ikrar etmişti (21 Safer 1011 / 10 Ağustos 1602), bkz. Galata, nu. 190, v. 120b-1.

²⁹ Trabzon Nu. 1819, v. 108a-1'de 6 Cemâziyye'l-ulâ 973 (29 Kasım 1565) tarihli bir kayıтта sermaye reisi tabiri şu şekilde geçmektedir: Vonalu Eyyüb Re'isin vekili mahkemede dedi ki "müvekkilüm re'isin gemisi ile gelüp bunda der-mahzen olan terekeyi bey'a bunda sermaye re'isi olan Sinân bin Abdullâh ma'rifeti ile bey' idüp". Deyim burada gemi ile gelen emtiayı satan kimse anlamını taşımaktadır.

³⁰ Bu vakada "hizmet eder makulesinden" Kuyumcu İlyâ, Bandırma'nın Pereme köyünden olan gemi reislerinden bir zimminin 1180 / 1766 senesinde gemisinin kara reisliği hizmetini ücret-i kavlsız olarak yaptığını ve hizmetinin ecr-i mislini talep etmişti (evaili Ş 11191 / 4 - 13 Eylül 1777). Kara reisi tabiri hakkında BAO Mühimme veya Ahkam defterlerinde birkaç belge gördüğünü bildiren tarihçi Dr. Zekai Mete bu kavramın Osmanlı tarihi ve ticaretinde dönemlere göre farklı anlamlara geldiğini belirterek şunları bildirmiştir: Kara reisi, XVI. asırda Osmanlı donanmasında istihdam edilecek kürekçileri görev yerlerine ileten berat sahibi bir görevlidir. Kara reisinin toplayıp sevk ettiği kürekçiler denize sahili olmayan yerlerden de olurdu. Bundan iki asır sonra bir iskelede faaliyette bulunan ve o iskele bölgesinden olmayan yerli reislere itlak olunmaktadır. Bazı belgelerde ise gemilerde vasıfsız işçilik yapan kimselere denilmektedir. (Dr. Zekai Mete ile 2 Mart 2004, Salı günü yaptığımız görüşmenin notlarından.)

³¹ Mesela bu belgelerden bazılarına göre 13 zira büyüklüğündeki şaykada (Galata, nu. 25, s. 148-1), yeniçerinin sahibi olduğu bir mülk gemide (Galata, nu. 25, s. 154-4), yine başka bir gemide (Galata, nu. 36, v. 170b-3) ariyet reislik zikredilmiştir. Yine başka bir olayda; gemide ariyeten reis olan kişi gemiyi karaya vurup perişan etmişti (Galata, nu. 38, v. 137a-3). Gelibolu kayığı diye bilinen 14 zira bir gemide de ariyet reis vardı (Galata, nu. 49, v.73b-2). Ayrıca bkz. Galata, nu. 40, 20b-2.

açık bir bilgi veya not yer almaz. Bir kayda göre, 19 zira şaykaya malik bir şahıs, gemisini "sürmeğe" bir zimmiyi âriyeten reis nasp eylemişti. Ancak ariyeten reis olan şahıs ölmüş ve bilinen mirasçısı olmadığı için terekese beytülmale kalmıştı. Bunun üzerine gemi maliki, mahkemeye başvurup naip ve şahitlerle gemisini tayin ettirip hakkını aramıştı³².

Aşağıda, aynı tarihte mahkeme siciline kaydedilen iki belgede, bir burtun gemisi maliki, gemisini içindeki âlâtıyla birlikte kendisine teslim ettiği bir şahsı ariyet reis; reis sefer edip geldikçe onunla hesaplaşmağa ise başka bir kimseyi vekil tayin etmişti [evasıtı Muharrem 1025 / Şubat 1616]³³. Gemi maliki, ariyet(en) atadığı reise şu şartı koşmuştu: "Adı geçen gemiyle Karadeniz'e sefer edip ve Akdeniz'e dahi Boğazhisar'a varınca sefer edip Boğazhisar'dan öteye sefer etmeye"³⁴.

Ariyet reislikle ilgili çok dikkat çekici bir başka uygulamaya evail-i Ş 1173 / 19 - 28 Mart 1760 tarihli bir belgede tesadüf edilmektedir. Buna göre, 118 adet gemisi olan Unkapanı gemilerinden 40 adeti kötü vaziyette olduğundan İstanbul'a mal taşınması için ecnebi gemi reislerine yani Unkapanı gemileri haricindeki reislere de zahire taşımaları için sermaye verilmek iktiza etmişti. Ancak bunlardan kimileri Tuna ve sair iskelelerden zahire yükledikten sonra "tama-ı hama saparak" sermayeleri yeme kasdıyla emir hilafına Anadolu canibine kaçarak hamulelerini itlaf edip kendileri de orada eğlenmişlerdi. Bu kimseler gemilerine "âriyetî reis" koyup İstanbul'a gönderiyorlardı³⁵. Bu yola başvurma sebebi, sermaye sahibi olan kapan tüccarının takibinden kurtulabilmektir. Çünkü âriyetî reislere sermayeden sorulduğunda "bana ancak gemiyi verdiler, sermayeden haberim yoktur,

³² Galata. nu. 38, v. 96b-3.

³³ Galata. nu. 40, v. 20b-1.

³⁴ Galata, nu. 40, v. 20b-2. İlginç başka bir örnek için Galata, nu. 21, v. 38b-4: "Budur ki Sarây-ı Âmire mü'ezzinlerinden Yûsuf Çelebi b. Halîl meclis-i şer'-i şerîf vâcibu't-tevkîre Boğazkesen Hisarı müstahfızlarından Hüseyin b. Yusuf nâm kimesneyi(?) ihzar ve mahzarında takrîr-i kelâm idüp bundan akdem mezbûr Hüseyin'e 'ariyeten üç oturak mülk bir kayık virüb zayı' itmişdir sual olunub zuhur iden hakkım alıvrılmesin taleb iderim' didikde gıbbe's-sual mezbûr Hüseyin 'fî'l-vâkı' merkûm Yûsuf Çelebiden zikr olunan kayığı aldım ariyeten almayup mudârebe tarîki ile aldım ben dahi Mehmed b. Abdullah ve Receb b. Abdullah nam kimesnelere icâreye virüb anlar dahi zikri sebk iden kayığa balık tahmîl idüp Suhuri(?) nâm kasabaya varup ba'dehu gelürlerken mezbûrânı haramî basup katl itdüklerinden kayık dahi anda zâyî' olmuşdır", deyu cevâb virüp merkûm Yûsuf mudârebeyi inkâr itdikde mezbûr Hüseyinden mudârebe ile aldığına beyyine taleb olındıkda merkûm Hüseyin ityân-ı beyyineden acz-i tamâm(?) olmağın mezbûr Yûsuf Çelebi'ye mezbûr kayığı mudârebe tarîki ile virmedüğüne yemin teklif olındıkda yemin billahî'l-'aliyyî'l-'azim itdükden sonra zikr olunan kayık mezkûr Hüseyin zimmetinde 'ariyeten zayı' olduğu muhakkak oldıkda mucbebiyle ilzâm olındı tahrîren fi evâilî şehri'l-mezbûr fî't-tarihi'l-mezbûr [evail-i Rebiülahir 1007 / Kasım 1598]. Şuhûd[u'l-Hâl]: Mehmed b. Yusuf, Ali b. Abdullah, Mehmed b. Abdi, Mehmed b. Ali, Hüseyin b. Musa, Hasan b. Abdullah, Ali Beg b. Mehmed, Süleyman b. Halil ve gayruhum".

³⁵ *İstanbul Ticaret Tarihi - I*, Ynt. Ahmet Kal'a, İstanbul, 1997, s. 153-5.

sahibi filan yerededir", diyorlardı. Bu durum, tüccarın gemi reislerine sermaye vermekten kaçınmasına, dolayısıyla İstanbul'a yeterli miktarda zahire getirilmesine engel oluyordu. Kapan tüccarı da bin bir güçlüklerle biriktirdiği ve borç aldığı sermayesini yitirmekten şikayetçi oluyordu. Hatta bu reislerin aldıkları zahireyi İstanbul dışında satıp eski borçlarını ödediklerinden de söz ediliyordu³⁶.

Buradaki "âriyetî reis koyup" ibaresine bakılırsa, "ariyet" kelimesi "geçici" anlamında kullanılmıştır. Belki de ariyet reis bir geminin maliki veya ortağı olmayan reisleri tanımlamak için kullanılmıştır yahut gerçekten de gemi kendisine ariyet olarak verilen reistir.

III. Yoldaşlar (gemici taifesi: tayfa)

Yoldaş terimi gemi mürettebatının her birini ifade etmektedir. Bu manada lisanimızda tayfa sözü de işletilmektedir. Bu bölümde sicillerde tesadüf ettiğimiz yoldaşlara dair pek çok kayda istinaden yoldaşların birbiri ve gemi reisleriyle aralarındaki münasebete temas edeceğiz³⁷.

Yoldaşlarla gemi reisi arasında çıkan ihtilafların çoğunluğu ücret alacağına dair olmasına rağmen, bazen gemi tamirine harcanan paranın tahsili için de çekişmeler ortaya çıkmıştı³⁸. Bu hususlarda kadiya bir ihtilaf geldiğinde daima lonca yetkililerinin görüşleri alınmaktadır. "Ehl-i hibre" veya "ehl-i vukuf" diye anılan bu uzmanlar hemen daima kadim nizam veya mutad uygulamaya gönderme yaparak görüş belirtmekteydiler ve genellikle gemi kethudası, yiğitbaşısı vs. gibi gemicilikle uğraşan kimselerden mürekkepti. Çizakça, konuyla ilgili eserinde, Osmanlı ekonomisinde gemicilik ve gemi inşasının finansmanına da bir bölüm

³⁶ Bu sorunu çözmek için bu çeşit hilekar reislerin gemileri İstanbul'a geldiklerinde sermayelerinin tahsili için Unkapanı fiyatları üzerinden "kapan hacıları marifetiyle" hesapları görölüp, sermayelerini kusurlu olarak telef edenlerin malik oldukları gemileri zapt olunarak zuhur eden borçları mukabili değeri tespit edilerek kapan tüccarına teslim ediliyordu. Ayrıca bu hileli yollara sapan reisler bulundukları yerde yakalanıp borçlarını ödeyinçeye kadar hapsediyorlardı.

³⁷ Tek bir gemide bulunan yoldaşların sayısı hakkında bir fikir vermek için belirtelim ki bir kayıta (Trabzon, 1819 v. 94a-4) Trabzon'da vâkı' iskele emîni olan Gulâm-ı şâhi Alî Beg beş zimmi ve onların otuz sekiz nefer yoldaşlarını nefis-i Trabzon'da Çölmekci mahallesinden Lazaro Zaharya nâm zimmînün gemisinde iken benüm tahvîl ve târifim içinde gemilerin metâ' ve esbâb ile memlûb gelüp iskeleye demür bırakmış iken şehirde tâ'ûn vardır diyü yine gemilerini kaldırur varup âhar vilâyetlerde satup mâl-ı mîrîye külli ziyân ve zarar itdiler (10 Ramazân 973 / 31 Mart 1566) diye dava etmişti. Şu hale nazaran bahse mevzu gemide 43 nefer yoldaş vardı ki bu yoldaşların sayısı hakkında bir fikir vermektedir. Bu sicilde biraz aşağıdaki aynı konudaki başka bir kayıta (Trabzon 1819, v. 97b-1) "mukaddemâ kırk elli yoldaşları ile gemiler tahmîl idüp" (evâilî Receb sene 973 / Ocak 1566) denmekte idi.

³⁸ Galata, nu. 38, v. 99a-4'de mesela karamürsel gemisinde katip olan İbrahim b. Receb, 1023 / 1614 yılındaki seferde reisin emriyle sefine levazımı için harcadığını iddia ettiği 22,5 kuruşu talep etmiş, fakat reisin inkarı üzerine davasını ispat edememişti (1024 / 1615)

ayırmıştır³⁹. Meseleye daha çok iktisat tarihi açısından yaklaşılın bu çalışmada, mahdud sayıda belge kullanılmasına rağmen, Osmanlı gemi ticareti ilk defa genişçe incelenmiştir. Çizakça reisler ve yoldaşların ya ortaklığa kabul edilerek veya piyasanın belirlediği bir sabit değerle ücretlerini aldıkları kanaatindedir⁴⁰. Yoldaşlar arasında belli bir işbölümü ve bundan kaynaklanan bir kademelenme olduğunu belirten Çizakça, XVIII. asır ortasında en yüksek ücreti gemi katibinin aldığı görüşündedir. Ona göre, katip diğer yoldaşlara nazaran iki kat daha fazla ücret alırdı, katibin ardından marangozlar ve yelkenciler gelirdi⁴¹. Bu konuya biraz aşağıda "IV. Gemi Seferi Kazancının Paylaşımı b) leştir(?) sözleşmesi" bölümünde bir kez daha eğilme fırsatı bulacağız.

IV. Gemi Seferi Kazancının Paylaşımı

Bu alt-başlıkta bir geminin taşıdığı yükü menzile ulaştırması sonucunda elde ettiği kazancın ilgilileri arasında paylaşımı üzerinde duracağız. Aşağıdaki açıklamalardan görüleceği üzere bu hususta dört yerleşik usul bahis mevzuu olmasına rağmen, zaman zaman bu usullere aykırı uygulamalar da görülmekte ve bunlar şikayet konusu edilmekteydiler. Bu konuya dair İstanbul kadısına hitaben yazılan bir hükümde (Ek: 2 KK. nu. 2883, s. 338, belge nu. 2.), rüesâ taifesinin Divan-ı Hümayun'a müracaat ederek öteden beri gemileri sefer etmek istediklerinde gemici taifesi hesaplarının sermaye, leştir(?), selef ve navlun nizamlarına göre görüldüğü belirtilerek ancak şimdi bazılarının kadimî nizamlarına aykırı olarak niza ettikleri bildirilmişti. Hükümde daha önce bu yolda bir ferman verildiği kaydının bulunmadığı belirtilmekle birlikte, rüesâ taifesinin isteğine olumlu karşılık verilerek kadimî nizama aykırı olarak gemicilerin, reislerini anılan dört nizamdan başka taleplerle dava etmemesi emredilmişti.

Bu mühim hükümde zikredilen usullerin ne anlama geldiği üzerinde kısaca durulmuş ve sermaye nizamı aynen şöyle açıklanmıştır:

A) Meta başkasının sermayesiyle alınmışsa

Bir hükümden anlaşıldığına göre, bir gemiye yüklenen emtia birisinin 'sermayesiyle alınmışsa, mal varış yerine taşınarak satıldıktan sonra hasıl olan paradan öncelikle sermaye ve kumanyaya harcanan para ayrılmaktadır. Geriye kalan meblağ üçe bölünerek bir hissesi gemi sahibine/sahiplerine, bir hissesi sermaye sahibi-ne/sahiplerine ve bir hissesi gemici taifesi yani yoldaşlara eşit olarak verilirdi⁴².

³⁹ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Ş. Layikel, Tarih Vakfı Yurt yay. İstanbul 1999, s. 76-115.

⁴⁰ Çizakça, s. 79.

⁴¹ Çizakça, s. 80.

Ne var ki, burada sermaye sahibi ve sermaye tabirleri üzerinde biraz durmak gerekir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla sermaye, bir geminin yükleme yerinde bir seferde taşıyacağı emtiaya ödenen meblağdır. Bu meblağ, geminin seferini mümkün kılmak için, başka bir deyişle, gemi işletmesi için toplanan paradır. Nitekim aşağıdaki kayıt bunu açıkça ifade etmektedir: İki gayrimüslimden biri öbüründen müşterik oldukları bir gemide bu ana kadar mutasarrıf oldukları sermayeyi talep etmiş, diğeri ona şu cevabı vermişti. "Bende olan sermayeyi sana virmezem her kimin bende mudârebeden ve gayrıdan ve hisselerinden akçeleri vardır sâhiblerine teslim ideriz el-ân benim zimmetimdedir" diye cevap vermişti⁴³. Bu yanıtta "sermaye"nin gemiyi işletmeye yarayan her türlü para olduğu, açık söyleyişle sermaye sahibinin kendi parası yanı sıra başkalarından mudarebe, karz, muamele-i şeriye vs. yoluyla topladığı parayı ifade ettiği söylenebilir⁴⁴. Hükümde sözü edilen "gemici taifesi"yle kastedilen reis dışındaki katip, navlınıcılar⁴⁵, yelkenci, aylakçı, açıcı vs. gibi gemi çalışanlarıdır.

⁴² Söz konusu hükümün tam metni için Ek: 2'ye bakınız. İkinci bir hükümün ilgili kısmı ise (bkz. Atık Şikayet, nu. 151, s. 188, belge nu. 639) birinciyle mukayese için burada verilmiştir: "Eğer sefineye tahmil olunan zehayir sermaye olur ise İstanbul'a nakl ve ahara bey' ve hasıl olan mecmu' semenlerinden asl-ı sermaye ve ücret-i mellahîn üzere kumanya harcı ve mesarif-i saire bade'l-ihrac baki kalan faide sülûs olup bir hissesi sermaye sahibine ve bir hissesi sefine sahibine verilip ve bir hissesi ücret-i mellahiyeleri mukabelesinde sefine mellahileri beynlerinde tevzi u taksim olunup ve eğer eştir(?) kavlı olunur ise itmam-ı sefer olındukda her bir nefer mellah için tayin olunan eştirleri(?) kaç kile ise ahara bey olunup ve hasıl olan kailil-kesir kandesin [faidesin] ücret-i mellahiyeleri olmak üzere sefine mellahlarına verilüp ve eğer selef kavlı olunur ise kavlı olunan mahalle varılup itmam-ı hizmet olındukda mellahların kavlı olunan seleflerini bitemam alurlar ve kavlı olunan mahalle varılmayup sefiniye yarın yolda ve dahi ziyade ve noksanda boşaltmak iktiza eder ise mil hesabı üzere kavlı olunan seleflerinden boşalanlar navl mahalle gelince hisselerine her ne isabet ider ise sefine mellahlarına ücret namına ol mikdar nesne verilür ve eğer sefineye tahmil olunan zehayir emtia-i saire navlın olur ise emtia-i mahmule mahalline nakl birle itmam-ı hizmet olındukda mecmu'-ı navldan kumanya harcı ve mesarif-i saire ihrac olındukdan sonra meblağ-ı baki tenkis olunup nisfı sefine sahibine ve nisf-ı aharı dahi ücretleri mukabelesinde sefine mellahları beyninde tevzi u taksim olınagelmışdür." Evail-i L 11148 / 14 - 23 Şubat 1736 tarihli bu belgede birincikinden farklı olarak "ve sefineye girüp biraz müddetden sonra sefer etmeksizin kendü rızasıyla sefinden çıkup zehayire(?) mellah için ücret verelmeyüp ve talep edenler dahi men u def olınagelmışdür" diye ilave edilmişti. MAD, 8507, 291-2'de de 20 Ca 1168 (4 Mart 1755) tarihli İstanbul kadısına hitaben yazılan aynı mazmunlu üçüncü bir hüküm daha vardır. Bu son hüküm, -bizim göremediğimiz- 28 Zilkade 1147 / 21 Nisan 1735 tarihinde I. Mahmud tarafından ısdar edilen diğer bir fermanın gemi kaptanlarının talebi üzerine "tec-did"i idi.

⁴³ Galata, nu. 11, v. 121a-5 (s. 241-5).

⁴⁴ Galata, nu. 12, s. 35-36'da evahiri Receb 994'de kaydedilen Yolcuoğlu mahallesinden Hanefi Reisin muhalledatı (Ek: 6) bu bakımdan hayli açıklayıcıdır. Hanefi Reisin zimem-i nasta sermaye olarak bulunan 60 000 akçe alacağı vardı. Yine muhtelif reislerde 6 adet muhtelif topu vardı. Ayrıca bkz. Galata, nu. 36, v. 160a-2'deki 2 Şaban 1023 / 7 Eylül 1614 tarihli bir kayıta, mahkemede bir zimminin faide-i nisf üzere mülk sefineye 44 000 akçe sermaye verdiğinden söz edilmektedir.

⁴⁵ Trabzon, 1819, v. 63a-1.

Gemi işletmesi için gereken para eski Yunan ve Romadan beri deniz ödöncü denen bir müessese vasıtasıyla toplanıyordu. Deniz ödöncünün ana hususiyeti ödöncü alanın, onun iadesini sadece ödöncü parayı veya onunla alınan emtiayı taşıyan gemi güvenli surette seferini tamamlamış olmak şartıyla iade etmesidir. Deniz ödöncü, tek yönlü bir sefer için verilebileceği gibi, iki yönlü (gidiş-dönüş) de verilebilirdi. Deniz ödöncü, ödöncü veren için kesin bir risk taşıdığı için, başlangıçta Orta Çağ kilisesi faiz değil ama risk için 'tazminat' olarak bir 'Premium' alınmasını meşru saymıştı⁴⁶.

B) Leştir (?) sözleşmesi varsa

Hükmün ikinci kısmından anlaşıldığına göre, gemici taifesi (gemiciler, mel-lâhîn, ashab-ı sefine) için sefer başlangıcında gemiye yüklenen belli bir miktar mal (eşya), ücretleri olmak üzere kararlaştırılıyordu. Sefer menziline varıldığında, gemicilere ayrılan bu eşya satılıp az veya çok hasıl olan kâr aralarında dağıtılıyordu. Ancak ikinci hükmün metninde⁴⁷ 'leştir(?) / eştir(?)'in daha başlangıçta her bir yoldaş için ayrı ayrı tayin edildiğine dair bir ibare ("her bir nefer mellah için tayin olunan eştirleri(?) kaç kile ise") vardır. Bu ibare yoldaşların gördüğü işe göre kendilerine tayin edilen 'leştir / eştir(?)'in değiştiğini gösteriyor ki Çizakça'nın yukarıda zikredilen yoldaşlar arasında belli bir işbölümü ve bundan kaynaklanan bir kademelenme olduğuna ve bunun ücretlere de yansıdığına dair görüşüne uygundur.

Bu 'leştir(?) / eştir(?)'⁴⁸, gemicilere gemi sahibi, sermaye sahibi ve reis tarafından taşınan emtiadan ayrılıp verilebileceği gibi, gemicilerin kendi hesaplarına satmak üzere belirli miktarlarda emtiayı ücretsiz çalıştıkları gemide taşımaları şeklinde bir müsaade şeklinde de olabilir⁴⁹.

Yoldaşlarla gemi reisi arasındaki ücret anlaşması aşağıdaki kayıta görüldüğü gibi kârdan belli bir pay almak şeklinde de kararlaştırılabilirdi. Nitekim iki Müslüman yoldaşın gayrimüslim bir reisten haklarını bu şekilde belli bir pay olarak aldıkları görülmektedir⁵⁰.

⁴⁶ bkz. Robert S. Lopez/Irving W. Raymond, *Medieval Trade in the Mediterranean World; Illustrative Documents*. Columbia University Press, NY. Luzzatto, G. 1961, VIII. bölüm.

⁴⁷ Bkz. yukarıda not. 42.

⁴⁸ Bu ve buna benzer bir sözü Andreas Tietze/Henry ve Renée Kahane, An etymological dictionary of Turkish nautical terms of Italian and Greek origin, *The Lingua Franca in the Levant* (University of Illinois Press, 1958)'de bulamadık. Aşağıda görüleceği üzere alıştır/ikşir/lesber(?) gibi farklı şekillerde de geçen bu kavram, muhtemelen birkaç türlü telaffuz ediliyordu (Ek: 5).

⁴⁹ Trabzon Nu. 1819, v. 108a-1'deki 6 Cemâziyye'l-ulâ 973 / 29 Kasım 1565 tarihli "ve re'is-i mezbûrun lesberi(?) için sekiz sikke-yi filori aldum kabz eyledüm hâliyâ bendedür" ifadesi de aynı kavram için kullanılmıştır.

⁵⁰ Galata, nu. 190, s. 815-3. tamamen aldıklarını tespit eden bir mahkeme hüccetinde "mezbur reisin sefindesinde pay ile yoldaşlar olub sefer edüb geldüğümüzde ba'de'l-harc 200 gurus fa-

C) Selef sözleşmesi varsa

Hükümün üçüncü kısmından anlaşıldığına göre, gemi 'işletenleri' ile yoldaşlar arasında ücrete dair selef mukavelesi yapılmışsa, yoldaşların ücreti, sefer öncesi maktu olarak belirlenmektedir. "Selef" sözü de Arapçada öncelikle ilgilidir. Geminin seferini tamamlayamaması halinde veya yoldaşlar için öngörülenden daha çok çalışmak mecburiyeti hasıl olursa, o zaman selefleri (ücretleri) mil hesabı üzere verilmektedir. Selef anlaşması yapıldığı durumlarda, sefer öngörüldüğü biçimde gerçekleşmişse, yoldaşların ücretlerinin miktarı hususunda belirsizlik mevcut değildir.

D) Navlun kararlaştırılmışsa

Nihayet hükümün dördüncü kısmında ise, geminin taşıyacağı yük için sefer öncesi 'navl' (navlın) denilen belli bir taşıma ücretinin belirlendiği görülmektedir. Sefer başarıyla tamamlandığında navl ücretinin gemi sahibi ile yoldaşlar arasında taksimi kumanya ve diğer giderler çıktıktan sonra, yarı yarıya suretindedir. Bu tercihte, gemi kaptanının vaziyeti açık değildir; onun "gemici tairesi" içinde olduğuna dair de bir işaret yoktur. Reisin aynı zamanda geminin tek başına maliki olduğu ihtimalde, o, gemi sahibinin pozisyonundadır ama geminin sahibi veya ortağı değilse gemi sahibinden alacağı ücret muhtemelen önceden belirlenmiştir ve bu hususta yukarıda bazı hadiseler örnek olarak zikredilmiştir⁵¹.

idemiz hasıl olmuş idi elhaletü hazihi zikr olınan faideden bize aid olan paydan ikişer gurus hissemizi mezbur reis yedinden bittamam alub kabz edüb" denilmiştir (6 Muharrem 1012 / 16 Haziran 1603).

- ⁵¹ Navlun'un bu anlamını 14 Receb 1013 / 6 Aralık 1604 tarihli başka bir belgede şu ifadelerle buluyoruz (bkz. Galata, nu. 25, s. 123-4): "Budur ki karamürsel sefinesi reislerinden işbu basışü'l-kitab Selame b. el-Hacc Mehmed nam reisün sefinesinde olan yoldaşlarından ... ve Mesud ve Süleyman ve Ömer ve Ali ve Ebubekir ve Berke ve Mikail ve Yani vesair yoldaşları (...) meclis-i şer'-i mutahhara reis-i mezbun ihzar ve mahzarında takrir-i kelim idüp biz mezbur Selame Reis'ün sefinesinde yoldaş olup sefine-i merkumeye Iskenderiyye'de tahmil olup cezire-i Rodos ve mahmiyye-i Kostantiniyyede ihrac olınan emtianun ve yolcularun navlından hasıl olan akçeden reisimiz bize aid olan sihâmımızı tamam vormeyüp noksan üzre vormeğin bize gadr olmuşdur cümle navlın hesab olup içinden kumanya vesair mesârif ihrac olındıktan sonra baki kalan meblağın nısfı sefine-i merkumeye alınılup maadası yoldaşlar beyinde hakk ve adl üzre taksim olunur hisselerimiz tayin olınduktan sonra her birimizün hissesi bittamam alıverilmesin taleb iderüz didüklerinde talepleri ile muhasebeleri görüldükde kumanya vesair mesârif ihrac olındıktan sonra beylerinde 55 000 fiddi akçe kalup 27 500 akçe sefine için alınılup 27 500 akçe dahi ashab-ı sefine beyinde kalup 33 sehme taksim olınduktan her birine 827 akçe düşmeğin reis-i merkuma yoldaşlarından her birine hisselerine düşen 827 şer akçe hakların virilmeğe tenbih olup vakı hal bittaleb kayd olındı. 14 Receb 1013 / 6 Aralık 1604. Görüldüğü gibi, bu hüccette de reisin ücreti için bilgi yoktur. Muhtemelen onun ücreti, gemi sahibi ile aralarında olan başka bir anlaşmada tespit edilmişti.

Derya kapudanı (yani Kaptanıderya) ilamına göre, bu bilgileri verenler "rüesâ taifesinün kethudası, ehl-i hibresi, yiğitbaşısı ve müsinn ü ihtiyarları" idi ve "nizamları kadimden berü bu vechile idi". "Rüesâ ekseri İstanbul zahirecisi sefineleri olup maadası etraf u eknaftan canib-i miriye menfaatlı tüccar malları nakl ve niceleri dahi umur-ı mühimme olan hıdematda istihdam olunmağla bunların mâtekaddemden mabeynlerinde cari olan enva'-ı akval nizamları meri tutulup gemici taifesi bu akvalden gayrı tarik-i ahar ile rüesâ taifesini mahkemelere götürüp nizam-ı kadimlerine mugayir ücret talebiyle rencide itdürülmemek lazıme-i halden olmağla rüesâ taifesi dahi tasrih olunan akvallerinden her kangısı ile kavlı bazar iderler ise gemici fukarasının haklarını ketm ve kat' itmemek şartıyla hâlâ İstanbul gümrüğü emini el-Hacc Ahmed zide mecduhu dahi ilam itmeğin imdi kapudan paşa ve gümrük emini ilamları mucebince amel olunmak diyü ferman-ı ali sadır olmağın şurutıyla emr-i şerif yazılmağa tezkire virildi." [Fi] 12 Za sene 1144 [7 Mayıs 1732]⁵².

Bu hükümden takriben dört sene sonra bu sefer Galata kadısına yazılan yeni bir hüküm (Atik Şikayet, nu. 151, s. 188, belge nu. 639), neredeyse önceki ile aynı düzenlemeyi amirdir. Ancak teferruata ait biraz daha fazla bilgi vermektedir. Bunda "rüesâ taifesi" yerine "Ak ve Karadeniz'e işleyen rüesâ-yı sefayın", "sefineleri sefer eşmek" yerine "Akdeniz'e ve Karadeniz'e sefineleriyle sefer etmek", "gemici taifesinden bazıları" yerine "sefinelerinde olan sinekci(?) ve aşçı ve aylıkçı ve gemici olanlara kadimüleyyamda[n] bu ana gelince beynlerinde cari olan nizamları üze icab edeni vermeğe razılar iken Laz taifesinden gemicilerden bazıları" denilmiştir. Bu hüküm, evvelkinin aksine, mevcut padişahın (I. Mahmud, saltanatı: 1730 - 1754) amcası III. Ahmed döneminde (saltanatı: 1703 - 1730) aynı hususta bir ferman sadır olduğunu bildirmektedir⁵³. Görüşü sorulan ehl-i vukuf gene önceki hüküm zamanında verdiği bilgileri tekrarlamaktadır. Burada sözü edilen gemi kazancının paylaşılmasındaki dört türlü anlaşma biçimi, Unkapanı tüccarı ile onlarla çalışan gemi reisleri arasında imiş gibi görünüyorsa da diğer gemi reisleri için de bunun geçerli olduğunu düşünmemek için herhangi bir sebep yoktur.

191 numaralı Galata Şer'iyye Sicilinde navl kararlaştırıldığını gördüğümüz bir belgede, "gemi payı sahipleri" ile "yoldaşlar"ın navlunu eşit olarak paylaştığı

⁵² Kamil Kepeci, nu. 2883, s. 338, belge nu. 2.

⁵³ Burada kullandığımız üç "hüküm" dışında henüz bulamadığımız biri III. Ahmed döneminde Galata kadısının ilamı üzerine ve diğeri I. Mahmud devrinde 28 Zilkade 1147 / 21 Nisan 1735 tarihinde ısdar edilen iki ferman daha vardır. İstanbul kadısına yazılan 12 Za 1144 (7 Mayıs 1732) tarihli hüküm I. Mahmud devrine aittir. O zaman, Evail-i Şevval 1148 / Şubat 1736 tarihli hükümde yer alan "bu konuda daha önce ferman verilmedi"ğine dair bilgi gerçeği aksettirmemektedir. Düşünüşümüz doğruysa, bu Osmanlı bürokrasisinin gerektiği anda kayıtlara ulaşamadığını göstermekle hiç değilse bu devirde iyi işlemediğine bir işaret.

görülmektedir. Bazı gemicilerin ücretlerini alamadıkları iddiasıyla kadiya müracaatları üzerine verilen ilamda, gemiye belli bir sermaye ile ortak olan (gemi payı sahipleri) ile bilfiil gemide hizmet eden yoldaşların kârdan eşit ölçüde istifade ettiği belirtilmiştir. Hadisede mellahin taifesinden bazı kimseler reislerinin gemisiyle Karadeniz'e ticarete gidip Varna iskelesinde gemiye navl ile bazı meta tahmil edip İstanbul'a getirmişlerdi. Navlın tümünü tahsil edip reise teslim eden gemiciler, reisin paylarını vermediğinden şikayetçi olunca navl miktarından masraflar düşüldükten sonra kalan 10 000 akçe, 15'i gemi payı ve 13'ü yoldaş olmak üzere toplam 28 paya bölüştürülerek hak sahiplerine ödenmesi için reise emredilmişti⁵⁴. Ama yoldaşların hepsine 13 pay eşit olarak mı dağıtılmıştı sorusunun cevabı belli değildir.

16 Rebiulevvel 1019 / 8 Haziran 1610 tarihli bir kayıтта 4'ü müslim, 5'i gayrimüslim (Rum) 9 yoldaş ile gemi reisi arasındaki bir ihtilaftan bahsedilmektedir. Abaza iskelesinden İstanbul'a navl ile esir, yapağı ve balık getiren geminin reisi navlı kabzetmişti. Yoldaşlar, kadıdan ehl-i hibre huzurunda hesabın görülüp ücretlerinin tahsilini istemişlerdi. Ehl-i hibre Ali Kethüda ve mahkeme katiplerinden birisi huzurunda anılan seferde hasıl olan navl ve giderler hesaplandıktan sonra bölüşülmesi lazım gelen 70.000 akçe olduğu ve bundan bahsi geçen yoldaşların her birine 426'şar akçe düştüğü belirlenmişti⁵⁵. Bölüşülecek 70 000 akçenin yarısının gemi reisinin hakkı olduğu, 9 yoldaşın aldığı toplam paranın da sadece 3 834 akçe tuttuğu düşünülürse, kalan 31 166 akçenin nereye gittiği mevraka değer. Bunun her halde bir kısmı da burada sayısı verilmeyen öbür yoldaşların, diğer bir kısmı ise gemi ortaklarının yahut sermaye sahiplerinin payı olmuştu. Yine gemici taifesinden bir şahıs, Mehmed Reis b. Şükrillah'ın gemisinde yoldaş olup Gürcistan'a sefer ettiklerini, reiste 700 akçe hakkı kaldığını iddia etmiş ancak davasını kanıtlayamamıştı⁵⁶.

⁵⁴ Galata, nu. 191, s. 507-2: "Taife-i mellahinden Sefer b. Ali ve Halil b. Ali ve Hüseyin b. Yusuf ve Şaban ve Zülfikar nam kimesneler meclis-i şer-i şerife reisleri olan Hüseyin Beşe b. Ali'yi ihzar ve mahzarında takrir-i dava idüp mezbur Hüseyin Beşe'nin sefinesiyle Karadeniz'e ticarete gidüp Varna nam iskeleye varup sefinemize navl ile bazı meta tahmil idüp mahmiyye-i İstanbul'a getirüp navlımızı bi't-tamam tahsil idüp teslim eyledik hala reisimiz mezbur Hüseyin Beşe her birimize payımızı virmekte teallül eder taleb ideriz didüklerinde mezbur Hüseyin Beşe'nin zikr olunan Varna iskelesinden gelüp cem' u tahsil ve kabz eyledüğü mahsul hesap olındukda bade'l-harc ve's-sarf 10 000 akçe zühur idüp 15 gemi payı ve 13 yoldaş payı ki cem'an 28 pay olup her paya meblağ-ı mezbur tevzi vü taksim olındukda her paya 360 akçe düşdükdüden sonra reis-i merkuma her bir yoldaşa düşen 360 akçeyi virmek üzere tenbih olındı ma vakaa kayd".

⁵⁵ Galata, nu.191, v. 60a-1 (s. 119-1). Gene müslüman ve Rumların yoldaş olduğu İskenderiyeden Rodos'a ve İstanbul'a mal getiren bir karamürsel gemisi reisi de yoldaş haklarını eksik verdiği için dava edilmişti, bkz. Galata, nu. 25, s. 123-4.

⁵⁶ Galata, nu. 38, v. 35a-5.

Elimizdeki malzemeye bakıldığında bu dört usulden (nizam) daha çok navl nizamının tatbik edildiğine hükmedilebilir. Navl ile anlaşmada gemicilere verilecek pay açık olmasına rağmen, bu hususta sık sık mahkemeye başvurulması, evvelce değinildiği gibi, tarafların kendi aralarında hesap görüldüğü takdirde sonradan çıkabilecek ihtilafları, daha başlangıçta resmi bir organa müracaat ederek ortadan kaldırmayı amaçlamış olmalarıyla izah edilebilir. Yukarıda zikredilen belgede olduğu gibi, hesap görülmesinin ehli hibre ve mahkeme katibi ile birlikte gerçekleştirilmesi, bize işin belli ölçüde uzmanlık gerektirdiğini ve bunun meseleyi açıklamada işe yarayabileceğini düşündürüyor. Gerçekten, zikredilen işte davacılar hesabın ehl-i hibre tarafından yapılmasını talep etmişlerdi.

Reisle yoldaşı arasında çıkan bir ihtilafta (Ek: 3) yeni bir unsur dikkati çekmektedir: Gemide yoldaş olarak çalışan bir şahıs, navlundan payını almasına rağmen gemiye yüklediği kara üzümün navlını vermemişti. Reisin talebi üzerine de “üzümün navlını gemide yoldaş olduğım için virmedüm içimizde yoldaş olanlardan bir mikdar metadan navlın alşir (?) namına alıkonulup virilmemek mutad olmağın virmedüm” demişti. Burada “alşir(?)” diye okunabilecek kelime, yukarıda geçen “leştir/estir(?)” ile aynı kavramı ifade etmektedir. Mahkemeye ehl-i hibre olarak çağırılan iki denizci ise “sair sefinede olan yoldaşlar gibi sefinede navlından hasıl olan meblağdan payını ahz etdükdün sonra içlerinde “alşir(?)” namına navlın alıkomak mutad değildir” deyince söz konusu yoldaşa 60 kantar kara üzümün navlını reise ödemesi emredilmişti (evasıtı Şaban 1013 / Aralık 1604)⁵⁷.

Bu belgede “alşir(?)” gibi görünen bu terim, 1030 tarihli bir başkasında⁵⁸ “ikşir(?)”e benzemektedir (Ek: 4). Bu ilginç kayıta “memalik-i mahruseye zahire getüren sefine reisleri ile ashab-ı sufun-ı kapudandan iki kapudan” arasında kadı önünde şu hususlarda uzlaşmaya varılmıştı: Kadimden beri İstanbul’a zahire getiren reislerin gemilerindeki yoldaşlar her ne mikdar ise ellerindeki akçelerini gemi reisine teslim edip tümünün rıza ve marifetleri ile metâ alıp anbara koyagelirlermiş; sonra herkes olıgeldiği üzere faidesinden ve asl-ı malından hissesini almış. Ancak birkaç senedir ikşir(?) namıyla aralarında bir bid’at ihdas etmişler. Gemi yükü tamam olduktan sonra, cümle sermayeden maada, gemi yoldaşlarından herkes müstakil birer çeşit metâ alıp üzerine hurda(?) ziyade yükleyerek fırtına olduğunda birçok gemilerin helakine sebep olmuşlar. Artık ikşir(?) namıyla ihdas olunan bid’atin aralarından kaldırılıp eski uygulamaya avdet ediyorlardı. Bu anlaşmadan sonra içlerinden biri ikşir(?) almak ve gemi üzerine

⁵⁷ Galata, nu. 25, s. 161-5.

⁵⁸ Galata, nu. 50, v. 2b-3.

metâ' konulmasına rıza göstererek öbürünün yoldaşını ayartıp gemisine alırsa "muhkem hakkından gelinecek" ve "ehl-i örf tarafından külli cerîmesi alınacak"tı.

Bu kayıтта üç önemli nokta göze çarpmaktadır: Birincisi, gemi yoldaşlarının kendi paralarını reise teslim etmek ve birlikte karar vermek şartıyla gemiye kendi adlarına ilave yük yükleyebildikleri ve varış yerinde bunu satıp sermayeleri ve kârı bölüştükleridir. İkincisi, bu kadim uygulamanın zamanla gemi yoldaşlarını tatmin etmediği ve "ikşir(?)" diye yeni bir usule başvurdıklarıdır. Belgede bunun dinî bir suçlama ifadesi olan "bid'at" tabiriyle damgalanması, böyle durumlarda sıklıkla müracaat edilen yoldur. Üçüncüsü, bazı gemi reislerinin bu uygulamayı tasvip ederek buna müsaade etmeyen gemi reislerinin yoldaşlarını kendi gemilerine transfer ettikleridir ("ayardup"). Buradan daha 1030 / 1621 gibi erken bir devirde kadim çözümün yoldaşları tatmin etmediği ve onların yeni arayışlar içine girmek durumunda kaldıklarını gösteriyor.

V. İzn-i sefine

İzn-i sefine konusunda Bostan geniş bilgi vermiştir⁵⁹. Galata şer'iyye sicillerinde daha erken devirde izinlerin şer'iyye sicilli defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Verilen bilgiler ekte (Ek: 1 a.) görüldüğü gibi başlangıçta çok muhtasardır. Reisin adı, nereli olduğu ve nereye gittiği kaydedilmiştir. Bazan geminin türü (fırkate gibi) de ilave edilmiştir. Ekte (Ek: 1 b. ve c.) sunulan diğer iki izn-i sefine örneğinde ise daha geniş bilgiler vardır ve bir hüccet formunda kayda geçirilmişlerdir ve bunlardan subaşının bu işle görevli olduğu anlaşılmaktadır. Gemi izinlerinin biri denetim, öteki de düzenlenmiş bir ekonomide gemilerin işsiz kalmasını önlemek gibi iki amacından söz edilebilir.

Sonuç

Burada XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devletinde gemicilik düzeninin belli kısımları kısaca da olsa ele alınıp izah edilmeye çalışılmıştır. Konu için bazı yeni bilgiler verilmiş ve tam okunamayan ve açıklanamayan bazı kavramlar araştırmacıların ilgisine sunulmuştur. Araştırmacıların bu konuya ilgisinin çekilmesinde bu çalışmanın bir rol oynayabileceği umulur.

⁵⁹ İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadenizde Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1840", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1991) sayı. 6, s. 21 vd.

EKLER

Ek: 1

a.

Galata, nu. 13, s. 112

[Yırtık] fi şehri Zilhicce haram sene 991 / 1583

[Yırtık] Reis İşkato fi'l-yevmi'l-mezbûr) Selanik

Âmed Mustafa Reis fi'l-yevmi'l-ısrin (...)

Selanik Lutfi Reis âmed fi 13 Muharrem sene 992 / 26 Ocak 1584

Selanik'e Murad Reis âmed fi 18 Muharrem sene 992 / 31 Ocak 1584

Reislerden İşkatoslı İzdin'e gider Dimo Nikola âmed fi 28 evahiri (böyle) Muharremi'l-haram sene 992 / Ocak 1584

Reis Yani v. İskobl(?) nam İşkatoz[ılı] reis âmed fi 19 Safer sene 992 / 2 Mart 1584

Reis Ömer b. Abdullah Reis İzdin âmed fi 29 Safer sene 992 / 12 Mart 1584

Reis Ali b. Abdullah fırkate reisi âmed fi gurre-i Rebiülevvel sene 992 / Mart 1584

İşkatoslı Mato Kosta Reis İzdin'e âmed fi 7 Rebiülevvel sene 992 / 19 Mart 1584

İşkatoslı Kosta v. Pito İzdin'e işleyen reis âmed fi 7 Rebiülevvel sene 992 / 19 Mart 1584

İşkatoslı Nikola Reis İzdin'e işleyen âmed fi 8 Rebiülevvel sene 992 / 20 Mart 1584

İşkatoslı Bernardo v. Raro nam reis âmed fi 8 Rebiülevvel sene 992 / 20 Mart 1584

Yorgi Reis v. Yani Koloz'dan geldiğini bugün geldi tahriren fi 17 Rebiülevvel sene 992 / 29 Mart 1584

Aleksandır(?) v. Yanos nam zimmi Koloz'dan gelüp Selanik'e Ali Reis kayd olındı tahriren fi'l-yevmi'l-mezbûr

Bernardo Reis'den sonra nevbet benümdür diyü Küçük Yani gelüp haber virdüğü kayd olındı fi'l-yevmi'l-mezbûr

Mezbur Küçük Yani'den sonra nevbet Süleyman'undur didüğü kayd olındı fi'l-yevmi'l-mezbûr

Kasım Reis b. Sa'îd nam kimesne nevbetini yazdırdı tahriren fi 20 min Rebiülevvel sene 992 / 1 Nisan 1584

Selanik Mustafa b. Abdullah Reis nam kimesne fırkate reisdür nevbetini yazdırdı tahriren Rebiülevvel sene 992 / Mart – Nisan 1584

İzdin'e İşkatoslı İstimadi Reis nevbeti yazdırdı tahriren fi'l-yevmi't-tâsi' ve ısrin sene 992 / 1584

Bernardo Reis'den evvel Zülfikar Reis nevbet yazdırdı ... gider sene 992 / 1584.

b.

Galata, nu. 40, v. 56a-2

Mahmiyye-i Galata iskelesinden İzdin'e giden sefine reislerinden işbu râfi'ü'l-kitab Sekeril v. Mihal nam zimminin nevbeti olduğunu bilfiil mahmiyye-i mezburede subaşı olan İbrahim Ağa b. Ömer adamlarından Mehmed b. Ali nam kimesne meclis-i şer'a ihbar itmeğin mâ huve'l-vakı ketb olındı hurrire fi'l-yevmi's-sâmin aşar min şehri Rebiülevvel li sene hamse ve ısrin ve elf (18 Rebiulevvel 1025 / 5 Nisan 1616).

Ş[uhudu'l-hal]: (...)

c.

Galata, nu. 38, v. 14a-1

Mahmiyye-i Galata'dan nevbet ile Selaniğe giden sefine reislerinden tarih-i kitab gününden ibtida nevbet işbu hazır bi'l-meclis olan hâmilü'l-kitab Varyomi v. Todori nam reisindür diyü mahmiyye-i mezburede subaşı olan fahrü'l-akran İbrahim Ağa b. Abdülmennân adamlarından Kurd Reis b. Abdullah haber virmeğin vakı hal mezbur Varyomi Reis talebiyle ketb olunup ba'de'l-yevm mezbur reise Selaniğe izn virildi hurrire fi 8 şehri Şevvâli'l-mükerrem li-sene sülüs ve ısrin ve elf (8 Şevval 1023 / 11 Kasım 1614).

Ş[uhudu'l-hal]: Ahmed Efendi b. Hüseyin el-İmam, Süleyman b. Ali, Süleyman b. Abdullah, Yusuf b. Murad, Mehmed b. Abdullah.

Ek: 2

Kamil Kepeci, nu. 2883, s. 338-2.

"İstanbul kadısına hüküm ki:

Rüesâ taifesi Divan-ı Humayunuma arz-ı hal idüp öteden berü sefineleri sefer etmek murad eyledükde gemici taifesiyle hesabları sermaye ve leştir(?) ve selef ve navlun nizamları beyinlerinde cari iken gemici taifesinden bazıları kadîmî nizamlarına mugayir nizâ'a tesaddi itmeleriyle nizam-ı kadîme mugayir teallül eylememek babında emr-i şerifüm virilmek recasına istid'a-yı inayet itmeleriyle bu husus için ferman virüldiği kaydı bulunmayup lakin sefineye tahmil olınan meta sermaye olur ise mahall-i maksuda nakl ve ahara bey' ve hasıl olan bahâsından sermaye ve kumanya mesarifi çıkıduktan sonra kalan mâlezemesi sülüsü olup bir hissesi sefine sahibine ve bir hissesi sermaye sahibine ve bir hissesi gemici taifesi beyinlerinde tevzi' ve taksim olunup ve eger beyinlerinde leştir(?) kavlı olur ise seferün tamam itdükdüden sonra leştirleri(?) ne mikdar ise ahara bey' oldukda fâidesi ne kalur ise gemici taifesinün ücretleriyçün teslim olunur ve

selef kavlı olunur ise kavlı olındığı üzere itmâm-ı hıdmetden sonra ücretleri virile-gelüp eger yarı yolda çıkup veyahud ziyade işlemek iktiza ider ise ol vakitte se-lefleri mil hesabı üzere virilüp ve sefine eger navlun olur ise itmâm-ı hıdmet ol-dukda mecmu'ı navlundan kumanya harc ve mesarif-i saire ihrac olındukdan sonra baki kalanun nısfı sefine sahibine ve nısfı gemici taifesine taksim olına-geldüğünü kethudaları, yiğitbaşıl原因, ehl-i hibreleri vesair ihtiyarları marifetleriyle kadîmden berü virilen nizamları bu vechile olduğunu derya kapudanı (boş) *zide ikbâluhu* ilam itmeğın rüesâ ekseri İstanbul zahirecisi sefineleri olup maadası etrâf u eknâfdan canib-i miriye menfaatlı tüccar malları nakl ve niceleri dahi umur-ı mühimme olan hıdemâtda istihdam olınmağla bunların mâ tekaddemden mâbeynlerinde cari olan enva'-ı akvâl nizamları mer'î tutulup gemici taifesi bu akvâlden gayrı tarîk-i âhar ile rüesâ taifesini mahkemelere götürüp nizam-ı kadîmlerine mugayir ücret talebiyle rencide itdürülmemek lazime-i halden olmağ-la rüesâ taifesi dahi tasrih olınan akvâllerinden her kangısı ile kavlı ü bâzâr iderler ise gemici fukarâsının haklarını ketm ve kat' itmemek şartıyla hâlâ İstanbul Güm-rüğü emini el-Hacc Ahmed *zide mecduhu* dahi ilam itmeğın imdi kapudan paşa ve gümrük emini ilamları mucebince amel olınmak diyü ferman-ı âlî sadır olmağın şüretiyle emr-i şerif yazılmağla tezkire virildi. [Fi] 12 Za sene 1144 (7 Mayıs 1732)".

Ek: 3

Galata, nu. 25, s. 161-5

Baisü'l-haze'l-kitab Mehmed Reis b. Şükrüllah meclis-i şer'-i matahhara yol-daşlarından Menteş b. el-Hacc Bekir nam kimesneyi ihzar ve mahzarında takrir-i kelim ve tabir anı'l-meram idüp mezkur Menteş sefinemde yoldaş olup sefineme navl ile bir mikdar kara üzüm tahmil idüp İstanbul'a dahil oldukdan sonra sair yoldaşlar olduğu gibi mezbur Menteş dahi navlından kendüye aid olan payını ahz itmiş iken sefineme tahmil itdüğü üzümünden 60 kantar üzümü navlının ki yi-ğirmi beşer akçeden 1 200 akçe ider virmekde taallül eder sual olunup aliveril-mesin taleb iderim didükde gibbe's-sual mezbur Menteş cevab virüp 'filhakika 60 kantar üzümün navlınını gemide yoldaş olduğım için virmedüm, içimizde yol-daş olanlardan bir mikdar metadan navlın alşır(?) namına alikonulup virilmemek mutad olmağın virmedüm' didükde ehl-i hibreye müracaat olındukda bilfiil ehl-i hibre olan Ahmed Reis b. Mehmed ve Ali Kethüda b. Mehmed meclis-i şer'-ge-lüp 'sair sefinede olan yoldaşlar gibi sefinede navlından hasıl olan meblağdan payını ahz itdükden sonra içlerinde alşır(?) namına navlın alıkomak mutad de-ğildir' diyü ihbar eyledüklerinde nebâen ikrarı mucebince 60 kantar üzümün navlı olan meblağ-ı merkurumun edası ilzam olunup vaki hal ketb olındı tahriren fi evâsıtı şehir-i Şabani'l-muazzam sene 1013 / Ocak 1605.

{uhudul-hal}: Ahmed Reis b. Abdullah, Ahmed Kethuda b. Mehmed, Piri b. Nebi, ... b. Ahmed.

Ek: 4

Galata, nu. 50, v. 2b-3

Memalik-i mahruseye zahire getüren sefine reislerinden el-Hâcc Ramazan b. el-Hâcc Şükrüllah ve el-Hâcc Abdullah b. İbrahim ve el-Hâcc Nuh b. Ali ve el-Hâcc Yusuf b. Receb ve el-Hâcc Selim b. Ahmed ve el-Hâcc Sinan(?) b. ... ve el-Hâcc Ahmed b. Şaban ve Ramazan b. Ömer ve el-Hâcc Musa b. İbrahim ve el-Hâcc Sefer b. Yahya(?) ve Ramazan(?) b. ... ve İlyas b. Seyyid Muharrem vesairleri ashâb-ı sufun-ı kapudandan fahrü'l-akran Mustafa Kapudan b. Abdurrahman ve Mahmud Kapudan b. İlyas(?) muvacehelerinde her biri takrîr-i kalam idüp kadimü'l-eyamdan ilâ haze'l-ân mahmiyye-i İstanbul'a zehayir getüren sefine reisleri mâbeyninde cümle gemi yoldaşları akçeleri her ne mikdar ise reise teslim eyleyüp cümle rıza ve marifetleri ile metâ' iştira ve anbara idhal olunup herkes oligeldüğü üzre fâidesinden ve asl-ı malından hissesin alurken birkaç senedir ikşir(?) namıyla mâbeynde bir bid'at ihdas idüp cümle sermayeden maada gemi yoldaşlarından herkes müstakıl birer makûle metâ' alup gemisinün yüki tamam olduktan sonra üzerine hurda(?) ziyade tahmil olunmağla furtuna oldukda niçe gemilerin helakine sebep olup âmme-i müslimine zarar ve teaddi olmışdur ba'de'l-yevm minval-i meşruh üzre ikşir(?) namıyla ihdas olınan bid'ati mâbeynimizde kalkup cümle gemi yoldaşları sermayeleri oligeldüğü üzre reise teslim idüp rıza ve marifetleriyle metâ iştira ve anbara idhal olunup mu'tâd-ı kadîm üzre sermaye ve fâidesinden herkes hissesini almak üzre ittifak ve ittihad eyledik şöyle ki bu ittifakdan sonra içirimizden biri ikşir(?) almak ve gemi üzerine metâ' komağla rıza göstermeğle birbirimizin bir yoldaşını ayardup gemisine alursa muhkem hakkından gelünüp ve ehl-i örf tarafından külli cerîmesi alına didiklerinde vaki hal hıfzen li'l-makal ketb olındı hurrire fi'l-yevmi's-sâmin aşar min evvel rebî'în li-sene selâsîn ve elf [18 Rebiülevvel 1030 / 10 Şubat 1621].

Ek: 5

Trabzon Nu. 1819, vr. 108a-1

Kadiyye ikrâr-ı Osmân bin Tayyib vekîl-i Eyyûb Re'îs Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Vonalu Eyyûb Re'îs nâm kimesne tarafından Yeniçeri Rüstem bin Abdullâh ve Sinân bin Ahmed nâm kimesneler şehâdetleriyle sâbitü'l-vekâle vekîl olan Osmân bin Tayyib nâm kimesne meclis-i şer'a gelüp eyitdi ki müvekkilüm re'îs-i mezbûrun gemisi ile gelüp bunda der-mahzen olan terekeyi bey'a bunda sermaye re'îsi olan Sinân bin Abdullâh ma'rifeti ile bey' idüp [re'îs-i mezbûrun lês-beri(?) için sekiz sikke-yi filori alup, ç.] ve yigirmi üç hisse gemicibaşı ve benüm hakkum ve bunda yoldaşum Kara Sinân ve anda re'îs ile olan yigirmi üç nefer yoldaşarımın hisselerin ve dört buçuk min(?) yigirmi beş hisse dahi sermaye payı ki

cümle beş bin doksan yedi akçe ider [alup, ç.] re'îse ve yoldaşlaruma îsâl için aldum kabz eyledüm ve bundan mâ'adâ yoldaşlarımın sermâyeleri olan sekiz bin yedi yüz yigirmi akçeyi ve re'îs-i mezbûrun lesberi(?) için sekiz sikke-yi filori aldum kabz eyledüm hâliyâ bendedür diyü ikrârı sermâye re'îsi olan Sinân bin Abdullâh talebi ile kayd-ı sicill olındı fi 6 Cemâziyye'l-ulâ sene 973 / 29 Kasım 1565.

Bi-mahzarı Mevlânâ Abdullâh el-îmâm ve Abâcî Hâcî Mustafâ ve güyegüsü Mahmûd bin Abdullâh ve Kara Mustafâ bin Nebî ve Ahmed bin Mevlânâ Himmet ve Pâbüccî Alî ve Abâcî Mahmûd bin Abdullâh.

Ba'dehû sermâye re'îsi olan Sinân bin Abdullâh nâm kimesne dahi hâzır olup sermâyem olan altı bin akçeyi payı ile bi't-temâm Osmân-ı mezbûr yedinden aldum kabz eyledüm diyü ikrâr Osmân el-mezbûr talebi ile kayd-ı sicill olındı fi't-târîh.

Bi-mahzarı şuhûdu's-sâbık.

Ek: 6

Galata, nu. 12, s. 35-36

Muhallefat-ı Hanefî Reis Yolcıoğlu mahalesi. Mirasçıları: Bir oğul ve zevce. Evahiri Receb 994 / Haziran 1586

Menzil 90 000 ve rub'-ı sefine 9 000 vs. Yekun: 133 474

Zimem-i nas:

der zimmet-i Hacı Balioğlu Osman	sermaye 4 000
der zimmet-i Tekirdağlı Hacı Mehmed Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Kara Ali Baba Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Ahmed Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Abdi Reis Küçük	sermaye 2 000
der zimmet-i Memi Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Bozcaadalı Osman Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i ... Yusuf	sermaye 2 000
der zimmet-i Bekir Çavuş güvegisi Süleyman Reis	sermaye 4 000/iki top ...
der zimmet-i Ada Abdi ortağı Abdi Reis	sermaye 2 000/Baturma top
der zimmet-i Horhor ...	sermaye 2 000
der zimmet-i Laz Ahmed Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Gürsel(?) Şaban Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Midillili Mustafa Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Küçük Ali Avretalan Rıdvan Reis	sermaye 2 000/Darbzen aded I
der zimmet-i ... Hasan hasmı (?) Selim Reis	sermaye 2 000

der zimmet-i Sulı Memi Reis	sermaye 830
der zimmet-i Bekir Nâhid Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Dutcı Memi Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Yafedli Mehmed Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Mesmala Reis karındaşı Muharrem Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Alatalı Ramazan Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Fermaso(?) Reis	sermaye 4 000
der zimmet-i Degil? Şaban Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Bozcaadalı Demohar(?) Reis	sermaye 4 000
der zimmet-i Musa Yazıcı	sermaye 2 000
der zimmet-i Kara Hüseyin karındaşı Hasan Reis	sermaye 2 000
der zimmet-i Vonalu Kara Hasan	sermaye 2 000/darbzen aded 2
der zimmet-i Musa Musa Mehmed an bahai sabun meblağ	1 000
der zimmet-i Mehmed b. Mansur Beğ an Trablusşam an bahâ-yı sabun meblağ	5 900
der zimmet-i Sübaş kulu Rıdvan meblağ	1 735
der zimmet-i Hatun Ahmed Reis meblağ	400
der zimmet-i Halil Çelebi an.bahâ-yı sabun meblağ	1 300
Yekun	120 965
Cem'an meblağ	253 739
def'an bahâ-yı mercüme ve bahâ-yı sabun ve bahâ-yı odun cem'an	1 255
Yekun	254 994
Minha: ed-Duyun ve ihracat.	